

ƏMƏK VƏ İSTEHSALAT ESTETİKASI

Vidadi Xəlilov,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun böyük elmi məsləhətçisi,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
e-mail: konulmikayilova@rambler.ru*

Şəxsiyyətin və cəmiyyətin estetik mədəniyyətinə bəhs edərkən əməyin – müxtəlif xarakterli əmək prosesinin məcmusu sayılan istehsalatın estetikası – estetik təsir xüsusiyyətləri üzərində dayanmaq lazım gəlir. Belə bir mövqe təsadüfi deyil. Çünki əmək, əmək fəaliyyəti estetik tərbiyənin ən təsirli və əzəli vasitələrindən sayılır. Həyatın, məişətin hər anında insan əl əməyinin, texniki vasitələrin tətbiqi ilə gördüyü işlərin estetik xüsusiyyətlərini nəzərə çatdırmağa xüsusi fikir verir. Çalışır ki, gördüyü işlər və onların nəticəsi kimi meydana gələn məhsullar öz növbəsində estetik hiss oyatsın, həzz və zövq mənbəyinə çevrilsin. Əməyin, əmək prosesinin estetik başlanğıcı, estetik təsir imkanları da məhz həmin məsələlərlə əlaqədardır.

Estetik hiss estetik tərbiyənin əsas komponenti – keyfiyyət göstəricisi olduğu üçün bu, insanın əmək fəaliyyəti prosesində əsas, aparıcı stimula çevrilir. Estetik hissi inkişaf edən əməkçi gördüyü işə emosional münasibət bəsləyir, estetik dəyərin nəzərə çarpmasına çalışır. Faydalılıq, ahəngdarlıq, xoşagəlimlik bütövlükdə əməyin gözəlliyini, istehsal proseslərinin estetik cəhətlərini üzə çıxarmaqda başlıca meyarlardan sayılır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, hələ keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəlində texniki-peşə məktəbləri üçün rus və Azərbaycan dilində nəşr olunmuş “Estetik tərbiyə” adlı tədris vəsaitində problemin həmin cəhətlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Gözəlliklə faydalılıq arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirməklə biz əməyin gözəlliyini istehsalat prosesinin özündə daha asanlıqla başa düşə bilərik. Məsələn, fəhlə toxuyur, əyirir, tax-

tanı yonur, ağacdan və ya metaldan fiqur hazırlayır. Nəticədə parça, stol, dişli çarx alınır. Əmək gəndən, zahirən, onun nəticəsi nöqtəyindən, adətən belə görünür. Ona əsasən biz hər bir adamın yaxşı və pis işləməsi barədə mühakimə yürüdə bilərik. İnsan əməyi öz nəticələrinə görə, yəni buraxılan məhsulun cəmiyyət və keyfiyyətinə görə qiymətləndirilir.

Bəs insan özü necə işləmişdir? O, bu zaman öz əməyinə olan zərurəti hiss etmişmi? İş zamanı o öz yaradıcı qüvvələrini işə salmışmı? Əmək prosesinin özü ona ləzzət vermişmi?...

Yalnız o əmək gözəldir ki, həmin əməkdə insan öz insani qabiliyyətlərini və gücünü sərbəst surətdə göstərə bilir, həmin əməkdə bütün fiziki və mənəvi qüvvələr tam şəkildə verilə bilər. Yalnız yaradıcılıq yanğısı görünən hər bir əmək (istər çəkic vuranın fiziki əməyi, istərsə də əkinçi və musiqçinin əməyi olsun) heyranlıq doğurur.

Problem baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olan bu fikirdə əməyin, müxtəlif xarakterli əmək proseslərinin mənəvi-estetik mahiyyətinin bir sıra başlıca cəhətləri diqqət mərkəzinə gətirilir. Doğrudan da, gördüyü işin nəticəsini qabaqcadan dərk etmək, işə ürəklə, fərəh və məmnunluq hissi ilə başlamaq, öz növbəsində heyranlıq yaradır. Müxtəlif nəsillərdən olan insanları faydalı əmək zəminində ülviliyə, estetik ideallara istiqamətləndirir. Unutmaq olmaz ki, əməyin gözəlliyi, estetik mahiyyəti, bütövlükdə istehsalat mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Ona görə də iş yerində və istehsal proseslərinin davam etdiyi yerlərdə estetik mühitin təşkili çox böyük əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən sayılır.

İstehsal proseslərinin davam etdiyi yerlərdə əmək fəaliyyətinin genişlənməsinə çağırış ruhu ilə aşılana əyani-bədii tərtibat işlərinin aparılması, bu istiqamətdə əməyin mədəni-estetik mahiyyətini nəzərə çatdıran atalar sözlərinə, müdrik kəlamlara istinad olunması faydalılığa zəmin yaradır. *“İş insanın cövhəridir”* (Azərbaycan), *“İş ustasından qorxar”* (rus), *“Sənətsiz – kişi qanadsız quş”* (başqırd), *“Tənbəllik – kasıblığın açarıdır”* (gürcü), *“Zəhmətdən qorxma, minnətdən qorx”* (özbək), *“İşləyəni dövlət basar, işləməyəni yuxu”* (tatar) və s. atalar sözləri əyani-bədii tərtibat işlərini daha görümlü edir.

Klassik şair və yazıçılarımızın əməyin mədəni-estetik mahiyyətini göstərən kəlamları-söz inciləri də bu prosesdə mühüm rol oynayır.

“Əməyi sevib çalışmayan insan deyil. Axı əmək insanın özüdür” (Nəimi), *“Məni nakam edən işsizliyim və məni darıxdıran dostsuzluğumdur”* (Xaqani), *“Hər kəs sənətindən yapışsa ağər, dünyada nə əksə, onu da biçər”* (Nizami), *“Çalış bu günün işini sabaha qoyma, axı hər sabahın da bir sabahı olar”* (Şəhriyar), *“Hünərsiz millətin yurdu günəşsiz bir qaranlıqdır”*, *“Hünər insanla bir yerdə və bir anda doğulmuşdur”* (S.Vurğun) və digər hikmətli sözlər əməyin gözəlliyini, ülviliyini daha yaddaqalan şəkildə nəzərə çatdırır. Belə mənə tutumu ilə diqqəti cəlb edən sözlərdən kabinet və laboratoriyaların, emalatxanaların, sexlərin əyani-bədii tərtibat işlərində istifadə olunması əməklə məşğul olan hər kəsi mədəni-estetik ideyalara istiqamətləndirir.

İstehsalatda əmək proseslərinin davam etdiyi yerlərdə estetik mühitin təşkilində problem xarakterli bir sıra başlıca cəhətlərin nəzərə alınması da vacibdir. Belə ki, elmi-texniki tərəqqi nailiyyətlərini göstərən stend və vitrinlərin, istehsal prosesində işlədilən dəzgah və avadanlıq nümunələrinin (yaxud modellərinin) əks etdirilməsi, səs-küyün azaldılmasını, işıqlandırmanın, temperaturun müvafiq şəkildə olmasını təmin edən qurğuların qoyulması, divarların və avadanlığın açıq, işıqlı, fərah doğuran rənglərlə boyanması, yeri gəldikcə dəniz, dağ, yaylaq və göy çəmənliliyi, bir sözlə, təbiət mənzərələrini əks etdirən lövhələrə istinad olunması zövq oxşamaqla bərabər, gərginliyi aradan qaldırır, tez yorulmanın qarşısını alır.

İstehsalatda əmək proseslərinin davam etdiyi yerlərdə sanitariya-gigiyena mədəniyyətinə xüsusi diqqət yetirilməsi, təmizliyə riayət olunması, eyni zamanda estetik xassə və keyfiyyətlərdən sayılır.

Əmək istehsal prosesində şagirdi, ustanı, əməkçini əhatə edən mühitin estetik təşkilində dəzgah və avadanlığın, ayrı-ayrı cihazların təmiz, səliqəli, texniki tələblərə cavab verən bir tərzdə saxlanılması istehsalat estetikası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əməyin, istehsalatın estetikası ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, istehsalat mədəniyyəti, təkcə optimal əmək şəraiti yaratmaqdan ibarət deyildir. Bu, həm də yaxşı avadanlıqla təchiz olunmuş yeməxanalar, istirahət guşələri, digər məişət binaları, yaxşılaşdırılmış həyat deməkdir. İstehsalat mədəniyyətinə daxil olan bütün bu cəhətlər insanları sevindirməli, onların əhval ruhiyyəsini yüksəltməli, geniş əmək fəaliyyətinə ruhlandırılmalıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, hələ keçən əsrin 60-70-ci illərində əməyin elmi təşkili, əmək və istehsalat mədəniyyətinin nəzəri və praktik məsələləri ilə məşğul olan alimlər, ixtisasçılar bir-birindən maraqlı tədqiqatlar aparmış, onların nəticələri “Texniki estetika”, “Estetika və istehsalat” adı ilə kitablarda nəşr edilmişdir. Həmin vəsaitlərdə problemin bir sıra başlıca məsələləri, o cümlədən *“Estetikanın strukturunda dizayn”*, *“Bədi layihələşdirmə də estetik qavramanın rolu”*, *“Rənglərin və formaların estetik qavranılması”*, *“İncəsənətdə və istehsalatda ritm problemi”*, *“Dizayn sənətində bədii forma haqqında”*, *“Estetikada incəsənətin və istehsalatın sintezi problemi”*, *həbelə müxtəlif tipli sənaye məhsullarının estetik qiymətləndirmə kriteriyaları öz əksini tapmışdır*. Diqqətləyiqlə hal-dır ki, həmin tədqiqatların nəticələrində irəli sürülən fikir və müddəalar indi də aktualdır, öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Məsələn, texniki estetika ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, ilk baxışda modeli, forması ilə diqqəti cəlb edən minik avomobillərini və təyyarələri “qəşəngdir, gözəldir”, – deyə qiymətləndirə bilmərik. Onları əsaslı, müxtəlif mərhələli sınaqdan uğurla çıxartdıqdan sonra qiymətləndirmək zəruridir. Belə bir mövqe onunla şərtlənir ki, formanın, görünüşün cazibədarlığı həqiqi qiymətləndirmə

üçün əsas sayıla bilməz. Həqiqi qiymətləndirmə dəyərlilik, faydalılıq əlamətləri ilə ölçülür, bunların sayəsində mümkün olur. Təsadüfi deyildir ki, müxtəlif qəbildən olan insanlar yaxşını pisdən seçməyi bacardıqları gündən gözoxşayan keyfiyyətli məhsul istehsal etməyə mənəvi ehtiyac duymuşlar. Bu hiss, bu istək insanları bir-birindən gözəl geyim, zinət əşyaları yaratmağa ruhlandırmışdır. Müvafiq bacarıqlar, qabiliyyətlər əsasında hazırlanan məişət, geyim, minik vasitələri daha da inkişaf etmiş, müasir formasını almışdır. Bütün bunlar texniki estetikanın nailiyyətləri əsasında mümkün olmuşdur.

Texniki estetika istehsalat estetikasının çox mühüm sahələrindən sayılır. Bir sıra elmi-ixtisas, lüğət-məlumat kitablarında texniki estetikanı sənaye incəsənətinin nəzəriyyəsiindən bəhs edən elm sahəsi kimi izah edirlər.

Sənaye incəsənəti geniş anlamda başa düşülür. Bədii layihələşdirmə və konstruksiyalaşdırma isə sənaye incəsənətinin metodu kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif sənaye obyektlərində istifadə olunması lazım gələn dəzgah və avadanlığın layihələşdirilməsi, formasının müəyyənəşdirilməsi, rənglənməsi, iş yerlərinin mühiti, interyer və eksteryerin tərtibi (binanın, istehsal müəssisələrinin daxili və xarici mühiti, bədii-estetik tərtibatı) sənaye incəsənətinin qarşısında duran vəzifələrdən sayılır.

Sənaye incəsənəti öz mahiyyətinə görə sintetik səciyyə daşıyır. Bir neçə elm sahələrinin sintezi nəticəsində yaranmışdır. Fəlsəfə, siyasi iqtisad, sosiologiya, fiziologiya, psixologiya və digər elmlərin qovşağı, qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində yaranan sənaye incəsənəti elmi-texniki tərəqqinin yüksək həddə çatmasında mühüm rol oynayır.

“...Sənaye incəsənəti elmlərlə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edərək, konstruksiyalaşdırma və forma əmələ gətirmə, həmçinin arxitektura və incəsənətin, birinci növbədə isə dekorativ tətbiqi incəsənətin təcrübəsinə əsaslanır.

İstehsalatın və məhsul hazırlanmasının belə

çətin şəraitində rəssam, bir vaxt peşəkarın etdiyi kimi, bütövlükdə bütün məhsulu yarada bilməz. Ona görə də sənaye incəsənəti kollektiv yaradıcılığın bir növüdür ki, burada rəssam mühəndislə, texnoloqla, iqtisadçı ilə, sosioloqla, əmə-təşünasla, məhsulun hazırlanmasında iştirak edənlərin hamısı ilə sıx əməkdaşlıqla işləyir. Mühəndis əşyanın funksional kamilliyini, rəssam estetik keyfiyyətini, sosioloq ictimai zəruriliyini, iqtisadçı onun iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğunluğunu təmin edir”.

Göründüyü kimi, estetikanın əsas sahələrindən sayılan texniki estetikanın tədqiqat obyektinə daxil olan sənaye incəsənəti istehsal prosesləri üçün çox zəruri olan məsələləri əhatə edir. Texniki estetikadan, sənaye incəsənətindən bəhs edərkən dizaynerlərin-rəssam-konstruktorların işlərini də yaddan çıxartmaq olmaz. Müxtəlif tipli sənaye məhsullarının istehsalında, həyata vəsiqə almasında onların da mühüm rolu var. Məhz onların bədii təfəkkürü, yaradıcılıq axtarışları sayəsində həyat və məişətimiz üçün zəruri olan yeni növ məhsullar yaranır.

Əmək və istehsalat estetikasının mühüm problemlərdən biri də **peşə etikası və estetikasıdır**. Dünyada nə qədər peşə mövcuddur? Peşələrin inkişaf dinamikası necədir? Bu suallara ayrı-ayrı mənbələrdə müxtəlif şəkillərdə cavab verilir. Hansı peşə yaxşıdır? Bu suala cavablar arasında da fikir, rəy müxtəlifliyi özünü göstərir. Lakin onları orta məxrəcə gətirəndə belə bir fikir daha çox nəzərə çarpır:

– *İnsanın insan kimi yaşamasına, mənəvi cəhətdən zənginləşməsinə, maddi rifah halının daha da yaxşılaşmasına istiqamətlənən peşələrin hamısı gözəldir. Seçdiyi peşəyə ürəkdən bağlanmaq, peşə məharəti ilə tanınmaq ən ülvə keyfiyyətlərdən sayılır. Unutmaq olmaz ki, çalışdığı, işlədiyi sahədə səmərələşdirici, ixtiraçı kimi bədii-texniki yaradıcılıq zəminində fəaliyyət göstərənlər, eyni zamanda istehsalatın estetik mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynayırlar.*